

Світлана Синчук

Львівський національний університет
імені Івана Франка
svetmuk@rambler.ru

Щодо проблеми об'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин

Соціальне призначення будь-яких правовідносин – створювати суб'єктам права конкретні соціальні можливості для задоволення їхніх потреб або власними діями або діями інших суб'єктів¹. Джерелом, засобом безпосереднього задоволення потреб суб'єкта права слугують об'єкти правовідносин. Тож, невід'ємною складовою теорії правовідносин соціального забезпечення є сукупність узагальнених положень про соціальні блага, з приводу яких вони виникають – об'єкти правовідносин.

Наука права соціального забезпечення розглядає проблему об'єкта правовідносин ще й в іншому аспекті, подаючи його не лише як елемент правовідносин, а й як ознаку, що характеризує саме право соціального забезпечення², адже об'єкт як правова категорія належить до явищ, що характеризує правові відносини, які виникають завдяки правовим нормам та визначеними ними юридичними фактами. Окрім того теорія права соціального забезпечення послуговується об'єктом правовідносин соціального забезпечення як візу-

---

¹ Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. 5-те вид. зі змінами / П.М. Рабінович. – Харків.: Консум, 2005. – С. 72.

² Лушникова М.В. Курс права соціального забезпечення: учебное пособие / М.В. Лушникова, А.М. Лушников. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2008. – С. 498.

альним класифікатором галузевих правовідносин³. Як вірно, свого часу зазначав В.С. Андреев, вказівка на об'єкт правовідносин дозволяє розмежувати одні види правовідносин соціального забезпечення від інших.⁴ Об'єкт правовідносин став чи не єдиним критерієм формування структури підручників з права соціального забезпечення: кожен із видів об'єктів (його поняття, видові правові ознаки, процедура надання тощо) розглядається в окремих розділах.

Не дивлячись на важливість знань про об'єкт правовідносин, наука права соціального забезпечення оминає його як напрямок комплексних досліджень. У рамках загальної характеристики галузевих правовідносин відомими є праці лише радянського періоду Розалії Іванової⁵ та Івана Гущина⁶. Об'єкти прав (чи правовідносин) в аспекті задоволення ними потреб громадян свого часу розглядалися Оленою Азаровою та Олександром Козловим⁷.

Сучасні результати узагальнених досліджень проблеми об'єктів правовідносин, здебільшого, відображені у підручниках з права соціального забезпечення⁸.

Галузеве визначення поняття об'єкта правовідносин базується на знанні, що об'єкт права особи на соціальне забезпечення співпадає з об'єктом правовідносин, в які особа вступає з метою реалізувати зазначене право⁹. При цьому робиться наголос, що поза правовідносинами соціального забезпечення особа не в змозі задовольнити свої потреби у жодному з видів соціального забезпечення¹⁰.

До виникнення конкретних матеріальних правовідносин кожен вид соціального забезпечення є лиш «бажаним об'єктом», на отримання якого спрямовані дії сторін відповідних правовідносин¹¹. Блага, що надаються в рамках матеріальних правовідносин, хоча і залишаються зовнішніми щодо

³ Андреев В.С. Социальное обеспечение в СССР (правовые вопросы). – / В.С. Андреев. – М., 1971 – С. 88; Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова. – Издательство Московского университета, 1986. – С. 123; Болотина Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н.Б. Болотина. – 2-е вид., пер. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 162.

⁴ Андреев В.С. Социальное обеспечение в СССР (правовые вопросы) / В.С. Андреев. – М., 1971. – С. 88.

⁵ Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР [монографія] / Р.И. Иванова // Издательство Московского университета, 1986. – 175 с.

⁶ Гушин И.В. Советское право социального обеспечения: вопросы теории: [монографія] / И.В. Гушин. – Минск: Наука и техника, 1982. – 176 с.

⁷ Азарова Е.Г. Личность и социальное обеспечение в СССР. Правовое исследование / Е.Г. Азарова, А.Е. Козлов. – Москва: Наука, 1983. – 190 с.

⁸ Болотина Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н.Б. Болотина. – 2-е вид., пер. і доп. – К.: Знання, 2008. – 663 с. і т.д.

⁹ Право социального обеспечения: учебн. – метод. Комплекс. В. 2 ч. – Ч. 1: Общая часть / И.В. Гушин [и др.]; под общ. ред. И.В. Гушина. – Гродно: ГрГУ, 2011. – С. 348.

¹⁰ Право социального обеспечения: учебник / [Е.Н. Доброхотова, Т.В. Иванкина, М.Ю. Лаврикова и др.]; под ред. М.В. Филиповой. – М.: Юристъ, 2006. – С. 168.

¹¹ Зайкин А.Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению / А.Д. Зайкин. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – С. 110–111.

правовідносин предметами, pojawiaються як засоби задоволення той чи іншої соціальної потреби лише як наслідок певних дій суб'єктів.¹²

Характеризуючи об'єкти правовідносин соціального забезпечення вчені розмежовують об'єкти основних – соціально-забезпечувальних, та процедурних правовідносин¹³. Соціально-забезпечувальні правовідносини у науковій літературі називають матеріальними, оскільки – це правовідносини щодо матеріального забезпечення громадян, які зазнали впливу соціального ризику. Саме завдяки їм відбувається реалізація права особи на отримання будь-якого з видів соціального забезпечення¹⁴.

Натомість процедурні правовідносини за характером є правозастосовними та вважаються допоміжними в галузевій теорії права. Їх основним призначенням є сприяння у виникненні і створенні умов реалізації матеріальних правовідносин. Об'єкт процедурних правовідносин полеміки не викликає. Ним є юридично значиме рішення компетентного органу про встановлення відповідних юридичних фактів¹⁵, які є необхідними правовими підставами виникнення права на матеріальні соціально-забезпечувальні блага; корисна дія, що дозволяє задовольнити потреби громадян у вигляді грошових виплат та послуг¹⁶.

Спробуємо проаналізувати пропоновані у науковій літературі поняття об'єкта правовідносин. Окремі автори, пропонуючи визначення, послуговуються терміном «соціальні блага». Для прикладу: це конкретне соціальне благо (вид соціального забезпечення), з приводу якого встановлений юридичний зв'язок суб'єктів¹⁷. Соціальні блага як предмет соціально-забезпечувальних відносин – поняття комплексне та об'єднує як матеріальні, так і нематеріальні блага¹⁸.

Термін «блага» є загальним, не вказує на правову природу та охоплює «всі достатки, вигоди, дари природи і т. ін.; все те, чого потребує людина в житті»¹⁹. Вважаємо, що використання терміну «соціальне благо» для позна-

¹² Право соціального забезпечення: учебник / [Е.Н. Доброхотова, Т.В. Иванкина, М.Ю. Лаврикова и др.]; под ред. М.В. Филиповой. – М.: Юристъ, 2006. – 446 с. – С. 168.

¹³ Право соціального забезпечення: учебник / [Е.Н. Доброхотова, Т.В. Иванкина, М.Ю. Лаврикова и др.]; под ред. М.В. Филиповой. – М.: Юристъ, 2006. – С. 168; Право соціального забезпечення: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.] / за ред. П.Д. Пилипенка. – 3-тє вид., переробл. і доп. – К.: Ін Юре, 2010. – С. 129.

¹⁴ Право соціального забезпечення: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.] / за ред. П.Д. Пилипенка. – 3-тє вид., переробл. і доп. – К.: Ін Юре, 2010. – С. 129.

¹⁵ Там само. – С. 154.

¹⁶ Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова // Издательство Московского университета, 1986. – С. 129.

¹⁷ Право соціального забезпечення России: учебн. / М.О. Буянова, К.Н. Гусов [и др.]; отв. ред. К.Н. Гусов. – 4-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 135.

¹⁸ Лушникова М.В. Курс права соціального забезпечення: учебное пособие / М.В. Лушникова, А.М. Лушников. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2008. – С. 498.

¹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – С. 86.

чення галузевого об'єкта не цілком коректне, оскільки він зазвичай використовується для загальнотеоретичного визначення об'єкта правовідносин, незалежно від виду та характеру правовідносин²⁰. Тож, назва об'єкту правовідносин соціального забезпечення мала б відображати галузеву специфіку.

Предметом наукових дискусій в галузевій літературі також є питання про матеріальний та нематеріальний характер об'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин. Зазначимо, що в загальній теорії права соціального забезпечення саме об'єкт слугував основним аргументом для обґрунтування матеріального характеру соціально-забезпечувальних правовідносин. Зрештою у багатьох підручниках базові правовідносини, з якими пов'язана реалізація права особи на соціальне забезпечення позначаються терміном «матеріальні правовідносини»²¹.

Марина Лушнікова та Андрій Лушніков вважають, що об'єктами соціально-забезпечувальних правовідносин є матеріальні та нематеріальні соціальні блага. Перші, на думку вчених, покликані відновити майнову (матеріальну) сферу життєдіяльності людини (наприклад, компенсувати втрачений заробіток). Натомість, другі – нематеріальні, мають лише особистісний характер; не мають грошової оцінки та покликані забезпечити реалізацію адаптаційної (реабілітаційно-інтеграційної) функції права соціального забезпечення, відновити соціальний статус людини²². Проявом нематеріальних благ є створені умови для соціальної інтеграції людини в суспільство та подолання її соціального відчуження. (соціально-консультативні послуги спрямовані на адаптацію в суспільстві, соціальні пільги). Інший аспект – у соціально-забезпечувальних правовідносинах реалізується охоронне право особи на захист людської гідності²³.

Ім, цілком слушно, заперечує Володимир Шайхатдінов, стверджуючи, що у матеріальних правовідносинах створюються умови для вільного здійснення права людини на життя, здоров'я та гідність, однак, об'єктом цих правовідносин все ж є матеріальні блага²⁴.

²⁰ Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. 5-те вид. зі змінами / П.М. Рабінович. – Харків: Консум, 2005. – С. 72.

²¹ Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н.Б. Болотіна. – 2-е вид., пер. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 162; Правове регулювання соціального обслуговування населення в сучасних умовах: проблеми теорії та практики: монографія / В.О. Гончаров, С.М. Прилипко, Л.П. Шумна, О.М. Ярошенко; за наук. ред. проф. Ярошенка О.М. – Харків: Юрайт, 2012. – С. 176; Захаров М.Л. Право социального обеспечения России: учебник / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – М.: Издательство БЕК, 2001. – С. 136; Бурак В.Я. Право соціального забезпечення України: навч. посібник / В.Я. Бурак, С.М. Синчук. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – С. 55.

²² Лушнікова М.В. Курс права социального обеспечения: учебное пособие / М.В. Лушнікова, А.М. Лушніков. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2008. – С. 500.

²³ Там само. – С. 501.

²⁴ Право социального обеспечения: учебник для бакалавров / под ред. В.Ш. Шайхатдинова. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – С.153 – Серия: Бакалавр. Базовый курс.

У наукових розвідках з права соціального забезпечення (як радянського, так і сучасного періоду) об'єкт матеріальних правовідносин соціального забезпечення визначають шляхом перерахунку видів соціального забезпечення, з приводу яких вони виникають: пенсії, соціальні допомоги, соціальні пільги та соціальне обслуговування. Свого часу традицію такого позначення запропонувала Розалія Іванова: соціальне забезпечення – це грошові виплати та послуги, що є його видами і саме в такому розумінні є об'єктами правовідносин²⁵.

В дещо різних інтерпретаціях саме такий спосіб обрали і інші вчені, називаючи об'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин. Для прикладу наведемо декілька. Об'єкт матеріальних правовідносин соціального забезпечення – конкретне матеріальне благо, з приводу якого вони виникають, тобто конкретний вид соціального забезпечення (пенсія, допомога, медична допомога, протезування) (Олена Мачульська)²⁶. Оскільки у правовідносинах соціального забезпечення реалізується само право на той чи інший конкретний вид забезпечення, для чого і виникають дані правовідносини, то і їхнім об'єктом є забезпечення реалізації даного права, тобто призначення та отримання пенсії, допомоги, компенсації та соціальної послуги (Кантемир Гусов²⁷). Правовідносини матеріального характеру виникають з приводу конкретного матеріального блага. Ним може бути пенсія, допомога, компенсація, субсидія, медична допомога і лікування тощо²⁸. Позиція вчених видається логічною, зважаючи на той аргумент, що кожен із об'єктів має властиві йому особливості, завдяки яким їх можна відрізнити від інших аналогічних виплат та послуг.

У науковій літературі робились спроби і обґрунтувати родові об'єкти матеріальних правовідносин соціального забезпечення. Розалія Іванова запропонувала визначення соціально-аліментарних виплат та соціально-аліментарних послуг²⁹. Не цитуючи дослівно пропоновані визначення, лише зауважимо, що вони містять однакові та відмінні правові ознаки, що характеризують кожен із об'єктів правовідносин. Спільними для понять соціально-аліментарних виплат та соціально-аліментарних послуг є вказівка на їх соціально-аліментарний характер; соціальне зобов'язання держави та законодавчий порядок регламентування. Відмінними ознаками названо цільове спрямування, форму забезпечення та зв'язок із трудовою діяльністю. Щоправда у

²⁵ Іванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова // Издательство Московского университета, 1986. – С. 127.

²⁶ Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: учебник / Е.Е. Мачульская. – М.: Издательство ЮРАЙТ; ИД ЮРАЙТ, 2010. – С. 152.

²⁷ Право социального обеспечения России: учебн. / М.О. Буянова, К.Н. Гусов [и др.]; отв. ред. К.Н. Гусов. – 4-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 136.

²⁸ Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 405 с. – (Вища школа ХХІ століття). – С. 271.

²⁹ Іванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова // Издательство Московского университета, 1986. – С. 129–130.

подальшому в монографії вчена послуговується не запропонованими нею термінами, а законодавчими поняттями пенсія, допомога, послуга.

Запропонована ідея про родовий об'єкт соціально-забезпечувальних правовідносин, на нашу думку, є слушною. А тому спробуємо висловити власні міркування.

Систематизувавши наукові погляди та проаналізувавши законодавство, стверджуємо, що всім видам соціального забезпечення притаманні спільні галузеві ознаки, які визначають їх правову природу.

Для позначення інтегрованого об'єкту соціально-забезпечувальних правовідносин пропонуємо скористатись терміном «соціально-забезпечувальне надання».

Україномовне тлумачення терміну надання пов'язане із лексичним змістом дієслова надати³⁰. Надати – дати (передати від однієї особи до іншої; надавати в чийсь користування; платити, виплачувати), в достатній кількості, задовольнити чим-небудь³¹. «Соціально-забезпечувальне» як означення вказуватиме на правову природу того блага, яке особа отримує, реалізуючи відповідне право.

Родових, узагальнюючих властивостей, що свідчать про галузеву правову природу соціально-забезпечувального надання, є декілька.

По-перше, об'єктивна зумовленість соціально-забезпечувального надання фізичній особі соціальним ризиком. Теоретичні обґрунтування соціального ризику як правової підстави соціального забезпечення громадян неодноразово обговорювалося ученими-представниками галузевої науки в Україні і в Російській Федерації (див. роботи Алли Благодир, Нінелі Болотіної, Кантемира Гусова, Івана Гущина, Михайла Захарова, Олени Мачульської, Пилипа Пилипенко, Сергія Прилипко, Володимира Стрепко, Ельвіри Тучкової, Олега Ярошенко, Марини Федорової та ін.).

Соціальний ризик – соціально значима обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту³². Здебільшого, у фаховій літературі соціальний ризик трактують як обставину, наслідки якої не можуть бути усунені особою, самостійно або за допомогою членів сім'ї, через зовнішні об'єктивні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин. Такі обставини обмежують чи порушують життєдіяльність людини та зумовлюють її соціальну та (або) матеріальну незабезпеченість.

По-друге, основним цільовим призначенням соціально-забезпечувального надання будь-якого виду є компенсація. Україномовне роз'яснення сло-

³⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – С. 709.

³¹ Там само.

³² Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення / С.М. Синчук // Право України. – 2003. – № 3. – С. 55–59.

ва компенсація відображає і зміст компенсаційного характеру соціально-забезпечувального надання. Зокрема, компенсацією вважають: відшкодування, зрівноваження, винагороду за що-небудь, а також суму, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат; вирівнювання порушених функцій в організмі, заміна пошкоджених або загиблих клітин тощо.

Соціально-забезпечувальне надання як джерело, засіб безпосереднього задоволення потреб суб'єкта права на соціальне забезпечення покликане компенсувати, мінімізувати наслідки соціальних ризиків – задовольнити соціальні потреби фізичних осіб, які на конкретно історичному етапі свого розвитку суспільство визнає можливим забезпечити та проголошує себе зобов'язаним суб'єктом щодо них.

Думаємо, що галузеве розуміння поняття соціальних потреб особи можна відобразити дефініцією. Це – визначені об'єктивним розвитком суспільства і внутрішньодержавним законодавчим регулюванням, обумовлені соціальним ризиком та такі, що вимагають задоволення заходами соціально-забезпечувальної природи, умови, необхідні для життєдіяльності людини. Соціальна потреба особи у конкретному виді соціально-забезпечувального надання визначається видом та змістом соціального наслідку, спричиненого соціальним ризиком: обмеження чи порушення життєдіяльності людини зумовлюють її соціальну та (або) матеріальну незабезпеченість.

Соціальними наслідками відповідно до українського законодавства є: втрата заробітку, втрата доходу; обмеження життєдіяльності шляхом втрати здоров'я чи працездатності; втрата батьків; втрата годувальника; безробіття, часткове безробіття; відсутність місця для проживання; втрата соціального статусу; необхідність додаткових витрат, пов'язаних із соціальними подіями в житті сім'ї; малозабезпеченість тощо.

По-третє, українській системі соціального забезпечення притаманне переважаюче законодавче визначення суб'єктів права на соціально-забезпечувальне надання, умов та порядку його призначення.

Стаття 92 (п. 6) Конституції України³³ передбачає, що основи соціального захисту населення, форми та види пенсійного забезпечення визначаються виключно законами України. Отже, соціально-забезпечувальне надання в рамках загальнодержавних програм соціального захисту населення є об'єктом лише законодавчого регулювання, що підсилює державну гарантованість проголошеного ст. 46 Конституції України права на соціальний захист громадян.

Будь-який вид соціально-забезпечувального надання може бути предметом муніципального регулювання, колективно-договірної чи індивідуальної домовленості сторін трудового договору. Зазначені види правового регулювання виконують допоміжну функцію у сфері соціального забезпечення

³³ Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

фізичних осіб: право на соціально-забезпечувальне надання за рахунок коштів територіальних громад, благодійних організацій чи роботодавця, зазвичай, є додатковим і надається тим особам, які є суб'єктами права на соціальне забезпечення в рамках державних програм та не позбавляє особу права на всі, передбачені законодавством види соціальних виплат. Наприклад, муніципальна субсидія на житлово-комунальні послуги призначається винятково тим особам, які набули та реалізували право на соціальну державну субсидію, однак потребують підвищеного до державного забезпечення (наприклад, сім'ї, в яких є інваліди зору I чи II груп, діти сироти тощо)³⁴.

I, нарешті останньою, четвертою ознакою, що визначає правову природу соціально-забезпечувального надання є те, що основним зобов'язаним суб'єктом їхнього призначення та виплати є держава.

В умовах ринкових відносин та змін суспільної ідеології на користь паритетного застосування солідарної та індивідуальної соціальної відповідальності учасників програм соціального забезпечення, соціально зобов'язаними за законодавством чи з власної ініціативи можуть бути й інші суб'єкти (суб'єкти громадянського суспільства). Системний аналіз законів України «Про недержавне пенсійне забезпечення»³⁵, «Про благодійність та благодійну діяльність»³⁶, «Про соціальні послуги»³⁷ підтвердив, що матеріальне соціальне забезпечення фізичних осіб недержавними суб'єктами, може здійснюватись за обставин, які у фаховій літературі прийнято об'єднувати терміном «соціальний ризик». Водночас соціальне забезпечення поза рамками державних програм є необов'язковим, додатковим та надає пільговий або підвищений рівень соціальних виплат, однак не заміняє державний.

Сформулювавши таким чином загальні ознаки, притаманні, на нашу думку, єдиному, інтегрованому об'єкту соціально-забезпечувальних правовідносин, спробуємо розмежувати його на види. Такими є: пенсії, соціальні допомоги, соціальні субсидії, соціальні надбавки, пенсійні надбавки, соціальні товари, соціальні послуги, соціальні пільги. Кожен із них, окрім загальних галузевих ознак, наділений і видовими особливостями, що характеризують їх юридичну своєрідність.

Варто зазначити, що українському законодавству властива хаотичність та необґрунтованість використання термінів, що позначають види соціально-забезпечувального надання, тому автор цієї статті спробує їх систематизувати, базуючись на власних критеріях.

³⁴ Про заходи щодо соціального захисту окремих категорій громадян: Рішення виконавчого комітету Львівської міської ради від 01.03.2002 р. № 80.

³⁵ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 376.

³⁶ Про благодійництво та благодійні організації. – Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 47. – Ст. 372.

³⁷ Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 г. № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

Першою, у пропонованій класифікації є пенсія. У чинному законодавстві зустрічаємо різноманітні терміни, якими позначають виплати особам, що набули права на пенсію: пенсія, довічна пенсія, пенсійна виплата, одноразова пенсійна виплата³⁸; анuitет, пенсія на визначений строк, одноразова пенсійна виплата³⁹. Однак жодна із законодавчо-закріплених дефініцій не визначає зміст означуваних понять. Окрім базових пенсійних законів, термін пенсія використовується і у нормативно-правових актах, які регулюють відносини пенсійного забезпечення окремих категорій працівників чи передбачають пенсії, зумовлені подіями внутрідержавного характеру (див., наприклад, ст. 37 Закону України «Про державну службу»⁴⁰, ст. 49, 50 Закону України «Про статус і соціальний захист осіб, що постраждали від Чорнобильської катастрофи»⁴¹). Зустрічаємо законодавчі конструкції «пенсія державного службовця», «пенсія наукового співробітника»; «державна пенсія» тощо.

На нашу думку, визначальними видовими ознаками пенсії є:

Передусім, у світовій практиці та державних законодавствах пенсію як один із видів соціального забезпечення, пов'язують лише із виникненням у особи права на постійне або довготривале забезпечення соціальними коштами, пов'язане із обставинами об'єктивного характеру – незворотною або тривалою непрацездатністю: старість, втрата годувальника, інвалідність.

Очевидними, на перший погляд, є контраргументи: зазначені види непрацездатності також зумовлюють виникнення права і на тривале забезпечення допомогами. Однак, таке матеріальне забезпечення, як правило, надається за умови неможливості отримання пенсії як пріоритетного виду соціальних коштів (див. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, що не мають права на пенсію, та інвалідам»⁴²) або як додаткові види соціальних виплат (ст. 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

По-друге, сучасне пенсійне законодавство, закріпивши відповідні ринку умови призначення пенсій, змінило її природу на страхову соціальну виплату. Незмінною ознакою пенсії, залишається її зв'язок із сплатою особою страхових внесків на майбутнє пенсійне забезпечення. Оновлене пенсійне законодавство встановило прямий зв'язок виникнення права на пенсію із періодом сплати страхових внесків на пенсійне забезпечення (автоматична ре-

³⁸ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.

³⁹ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 376.

⁴⁰ Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

⁴¹ Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 19.12.1992 р. № 2001-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 13. – Ст. 178.

⁴² Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 33–34. – Ст. 404.

естрація особи суб'єктом сплати страхових внесків у Пенсійний та Накопичувальний фонди; можливість одноразово доплатити на підставі пенсійного контракту суму страхових внесків за будь-який період життя до звернення за пенсією; зумовленість пенсій у трьох рівнях пенсійної системи страховими сумами, сплаченими особою). Така ознака пенсії має наслідком законодавче зобов'язання особи або дозвіл, наданий їй, стати учасником державних чи недержавних програм пенсійного забезпечення.

Другим видом соціальної виплати – є соціальні допомоги⁴³. Спільність всіх видів соціальної допомоги, яка дозволяє їх узагальнити та відмежувати від інших видів соціально-забезпечувального надання, полягає у їх цільовому спрямуванні – бути матеріальною підтримкою особи за обставин, коли вона самостійно з поважних причин не в змозі отримати відповідний індивідуальним (чи сімейним) потребам дохід від трудової діяльності на рівні суспільно встановлених стандартів або, коли сукупний дохід сім'ї є об'єктивно недостатнім для задоволення соціальних потреб особи. Водночас така мета є узагальнюючим критерієм для соціальних допомог, кожна із яких має конкретне індивідуалізоване призначення.

Відмінність у цільовому призначенні кожного із видів соціальних допомог дозволяє згрупувати їх за видами: 1) соціальна компенсація (грошове відшкодування фізичній особі об'єктивно або умовно-об'єктивно втраченого, зменшеного або незаробленого в результаті настання соціального ризику трудового доходу); 2) соціальна підтримка (законодавчо визначене у фіксованому розмірі щодо прожиткового мінімуму грошове зобов'язання держави за рахунок коштів державного бюджету матеріально підтримати особу); 3) соціальна дотація (виплачується як різниця між суспільно встановленим мінімальним соціальним стандартом, необхідним для життєдіяльності людини та сукупним доходом, який отримує особа); 4) соціальне відшкодування (покриття особистих витрат людини на придбання соціально-необхідних товарів чи послуг (негрошових форм соціального забезпечення), які за законодавством вона може отримати за рахунок суспільних коштів).

Окремим видом соціально-забезпечувального надання вважаємо соціальні субсидії. Основним критерієм, який характеризує правову своєрідність соціальних субсидій серед видів соціального забезпечення є цільове призначення: на оплату користування житлом; утримання житла; житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива⁴⁴.

⁴³ Система соціальних допомог в Україні багаточисельна. Кожний її вид має власну правову базу, правові підстави та умови надання, зобов'язаних суб'єктів та джерела фінансування.

⁴⁴ Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.95 №848 у ред. 22.09.97 №1050.

Друга особливість – безготівкова грошова форма соціальної субсидії є виправданою та зумовлена двома чинниками. По-перше: соціальним зобов'язанням держави підтримати ті сім'ї, які зважаючи на власні доходи не в змозі належно оплачувати житлово-комунальні послуги. По-друге: можливість продуманої процедури соціального моніторингу законності витрачання сім'єю соціальної субсидії.

Властиві українському законодавству соціальні виплати, які виплачуються як додані до основного виду соціальної виплати (пенсії чи соціальної допомоги). Назвемо їх пенсійними та допомогивими надбавками.

Пенсійні надбавки⁴⁵ надаються законодавчо визначеній групі осіб, зважаючи на соціальні пріоритети, що проголошує кожна держава на певному етапі свого розвитку з врахуванням власних інтересів та здатності її профінансувати задекларовані соціальні програми. Всі надбавки до пенсій забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету.

Системний аналіз вітчизняного законодавства дозволяє виділити чотири групи пенсійних надбавок: 1) професійна (є способом компенсації обмежень, які особи зазнають під час здійснення трудової діяльності, або як захоплення їх здійснювати необхідну для держави суспільно-корисну діяльність)⁴⁶; 2) заслужена (надається особі, яка гідна поваги, зважаючи на високу оцінку державою її суспільно-корисних вчинків чи діяльності, за значні заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення у галузі науки, освіти тощо)⁴⁷; 3) відшкодувальна (є підвищеною компенсацією наслідків публічного соціального ризику – стихійного лиха, військових подій, екологічних катастроф тощо)⁴⁸; 4) на утримання (на непрацездатних членів сім'ї пенсіонера)⁴⁹.

Допомогові надбавки є засобом вирівнювання матеріального забезпечення нужденних осіб у тих випадках, коли відповідно до сімейного законо-

⁴⁵ В українському законодавстві зазначені виплати позначаються терміном пенсія та виплачуються додатково особам, що наділені спеціальним правовим статусом та реалізували право на пенсію в солідарній державній пенсійній системі.

⁴⁶ Правовою основою виплати професійних пенсійних надбавок є закони України, які регулюють особливості здійснення окремих видів трудової діяльності (наприклад, Закон України «Про державну службу»).

⁴⁷ Правовою основою виплати заслужених надбавок є Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною», ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ст. 9 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні».

⁴⁸ Прикладом пенсійної надбавки відшкодувального характеру є наступні соціальні виплати: додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю особам, віднесеним до категорії 1, 2, 3, 4 постраждалих від Чорнобильської катастрофи, яка призначається після виникнення права на державну пенсію та пенсійна надбавка особам, що проживають у гірських населених пунктах (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні»).

⁴⁹ Надбавка непрацюючим пенсіонерам, які постійно утримують непрацездатних членів сім'ї – суб'єктів права на пенсію в разі втрати годувальника. (див. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, які звільнені з військової служби»).

давства вони мають зобов'язання щодо утримання непрацездатних членів сім'ї. Іншим прикладом додаткових витрат особи, може бути об'єктивно зумовлена необхідність оплачувати послуги постійного медичного чи стороннього догляду.

Соціальний товар як різновид соціально-забезпечувального надання є натуральною за формою соціальною підтримкою особи та полягає у наданні особі, яка потрапила у складну життєву обставину, необхідних матеріальних благ. Це – будь-яке майно, призначене для необхідного життєзабезпечення особи, що потребує соціального забезпечення. Такими є: промислові товари (протези, ортопедичне взуття, слухові апарати, засоби лікувальної фізкультури, засоби пересування) та продукти.

Не завжди потреби особи можуть бути задоволені соціальними коштами та полягають у необхідності збереження та відновлення соціальних зв'язків особи, її медичну, соціально-побутову, професійну реабілітацію. Діяльність, результати якої реалізуються та споживаються отримувачами в процесі її здійснення (медичні, реабілітаційні послуги, послуги працевлаштування тощо) називають соціальними послугами. Цільовим спрямуванням соціальних послуг як відокремленого виду соціально-забезпечувального надання є соціальна адаптація та реабілітація особи, яка зазнала впливу складної життєвої обставини, закріпленої у Законі України «Про соціальні послуги»⁵⁰. Вони можуть бути разовими (наприклад, працевлаштування безробітного) або надаватись в комплексі спеціальними соціальними службами (соціальне утримання в будинках інтернатах, соціальний супровід дітей – сиріт тощо).

Дещо особливим, однак, на нашу думку самостійним об'єктом є соціальна пільга як різновид соціально-забезпечувального надання. Адже в сучасних умовах держава не завжди адекватно компенсує втрачений особою рівень матеріального забезпечення за допомогою основних видів соціально-забезпечувального надання.

Сутнісними ознаками соціальних пільг як окремого виду соціального забезпечення є: мета та форма надання соціальних пільг; відсутність відокремленої процедури реалізації права на соціальну пільгу та зобов'язаного компетентного органу спеціальної правосуб'єктності; супровідний характер відносин забезпечення соціальними пільгами.

Соціальна пільга надається з метою зменшити обсяг обов'язкових, пов'язаних із щоденними турботами, матеріальних витрат сім'ї як члена суспільства, а також соціально сприяти фізичним особам, які, зважаючи на особливий правовий статус потребують сприяння суспільства у реалізації конституційних прав на освіту, на працю, на житло тощо. За допомогою пільг законодавець відокремлює за певними ознаками правове становище групи фізичних осіб у сфері суспільних відносин конкретного виду. Так, для певних кате-

⁵⁰ Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

горій громадян встановлені правила, які полегшують вступ до навчальних закладів, гарантують безоплатний проїзд у громадському транспорті, зменшують розмір оплати житлово-комунальних послуг тощо. Вони закріплюються переважно у законах, якими визначаються особливості спеціального правового статусу певних категорій громадян.

Виділяємо два види можливої поведінки особи в процесі реалізації права на соціальну пільгу: 1) переважне або додаткове право на отримання необхідного для особи соціального блага; 2) звільнення від обов'язку вчиняти певні дії. Особливістю правоможного суб'єкта у правовідносинах забезпечення соціальними пільгами є те, що отримувачами соціальних пільг є фізичні особи, які вже мають право на той чи інший вид соціального забезпечення (мало-забезпечені сім'ї, інваліди і т. п.)

Підсумовуючи наукове дослідження, інтегрованим об'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин вважаємо соціально-забезпечувальне надання з власними, притаманними всій системі видів соціального забезпечення ознаками. Це – встановлений законодавством або договором вид матеріального задоволення соціальних потреб громадян, зумовлених соціальним ризиком, який вони отримують в рамках державних та недержавних програм соціального забезпечення.

Науково обґрунтована теорія соціально-забезпечувального надання як об'єкта однойменних правовідносин та його видів допоможе з'ясувати додаткові можливості удосконалення українського законодавства про соціальне забезпечення та сприятиме створенню більш зручних законодавчих конструкцій для використання та застосування у кодифікованому галузевому нормативному акті.

Switłana Synczuk

Narodowy Uniwersytet
im. Iwana Franki we Lwowie
svetmuk@rambler.ru

Uwagi na temat problemu przedmiotów stosunku prawnego zapewniającego zabezpieczenie społeczne

Przeznaczeniem społecznym jakiegokolwiek stosunku prawnego jest stworzenie podmiotom prawa określonych możliwości zaspokojenia ich potrzeb albo przez własne działania, albo przez działania innych podmiotów¹. Źródłem, środkiem bezpośredniego zaspokojenia potrzeb podmiotu prawa są przedmioty stosunku prawnego. Nieodłącznym więc składnikiem teorii stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego jest całokształt uogólnionych przepisów dotyczących dobra społecznego, z powodu którego one powstają, a więc przedmiot stosunku prawnego.

Nauka prawa dotycząca zabezpieczenia społecznego rozpatruje problem przedmiotu stosunku prawnego również w innym aspekcie, przedstawiając go nie tylko jako element stosunku prawnego, ale i jako cechę, charakteryzującą samo prawo zabezpieczenia społecznego², ponieważ przedmiot jako kategoria prawna należy do zjawisk charakteryzujących stosunki prawne, które powstają dzięki przepisom prawnym i określonym przez nie faktom prawnym. Oprócz tego, w teorii

¹ P.M. Rabinowicz, *Osnovy zahalnoji teoriji prawa ta derżawy*, 5 wyd. ze zmianami, Charkiw 2005, s. 72.

² M.W. Łusznikowa, [w:] M.W. Łusznikowa, A.M. Łusznikow, *Kurs prawa socjalnego obiespieczenia: uczebnoje posobije*, ZAO Justicyinform, Moskwa 2008, s. 498.

prawa zabezpieczenia społecznego pojęcie przedmiotu stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego jest klasyfikatorem gałęziowego stosunku prawnego³. Jak słusznie zaznacza W.S. Andriejew, wskazanie na przedmiot stosunku prawnego pozwala rozgraniczyć jedne rodzaje stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego od innych⁴. Przedmiot stosunku prawnego stał się niemal jedynym kryterium wypracowania struktury podręczników do prawa zabezpieczenia społecznego: każdy z rodzajów przedmiotów (jego pojęcie, rodzajowe cechy prawa, procedura udzielenia itd.) rozpatrywany jest w odrębnych rozdziałach.

Mimo niebagatelnej roli, jaką ma znajomość przedmiotu stosunku prawnego w nauce prawa o zabezpieczeniu społecznym niewiele miejsca poświęca się badaniom kompleksowym nad tą problematyką. Na temat ogólnej charakterystyki gałęziowego stosunku prawnego znane są pochodzące tylko z okresu radzieckiego prace Rozaliji Iwanowej⁵ i Iwana Guszczina⁶. Przedmioty prawa (czy stosunku prawnego) w aspekcie zaspokojenia potrzeb obywateli były rozpatrywane w swoim czasie przez Olenę Azarową i Ołeksandra Kozłowa⁷.

Współczesne wyniki uogólnionych badań nad problemem przedmiotów stosunku prawnego są odzwierciedlone przeważnie w podręcznikach z prawa o zabezpieczeniu społecznym⁸. Gałęziowe określenie pojęcia przedmiotu stosunku prawnego opiera się na tym, że przedmiot prawa do zabezpieczenia społecznego pokrywa się z przedmiotem stosunku prawnego, który osoba nawiązuje w celu realizacji określonego prawa⁹. Przy tym podkreślane jest to, że poza stosunkiem prawnym zabezpieczenia społecznego osoba nie potrafi zaspokoić swoich potrzeb w ramach żadnego z rodzajów zabezpieczenia społecznego¹⁰.

Do momentu powstania stosunku prawnego materialnego każdy rodzaj zabezpieczenia społecznego jest tylko «pożądanym przedmiotem», na którego otrzymanie ukierunkowane są działania stron odpowiedniego stosunku prawnego¹¹. Dobra nadawane w ramach stosunku prawnego, chociaż pozostają przedmiotami

³ W.S. Andriejew, *Socyjalnoje obiespieczenije w SSSR (prawowyje woprosy)*, Moskwa 1971, s. 88.; R.I. Iwanowa, *Prawootnoszenija po socyjalnomu obiespieczeniju w SSSR [monografija]*, Izdatielstwo Moskowskogo uniwersiteta, 1986, s. 123; N.B. Bołotina, *Prawo socyjalnoho zachystu Ukrainy: nawcz. posib.*, 2 wyd., Znannia, Kijew 2008, s. 162.

⁴ W.S. Andriejew, *Socyjalnoje obiespieczenije w SSSR (prawowyje woprosy)*, Moskwa 1971, s. 88.

⁵ R.I. Iwanowa, *Prawootnoszenija po socyjalnomu obiespieczeniju w SSSR [monografija]*, Izdatielstwo Moskowskogo uniwersiteta, 1986, s. 175.

⁶ I.W. Guszczin, *Sowietskoje prawo socyjalnoho obiespieczenija: woprosy teoriji [monografija]*, Nauka i tiechnika, Minsk 1982, s. 176.

⁷ J.G. Azarowa, [w:] J.G. Azarowa, A.J. Kozłow, *Licznost' i socyjalnoje obiespieczenije w SSSR. Prawowoje issledowanije*, Izdatielstwo «Nauka», Moskwa 1983, s. 19.

⁸ N.B. Bołotina, *Prawo socyjalnoho zachystu Ukrainy: nawcz. posib.*, 2 wyd., Znannia, Kijew 2008, s. 663.

⁹ I.W. Guszczin i inni, *Prawo socyjalnoho obiespieczenija: uczebnik – mietod. kompleks. w. 2 cz. Cz. I: obszczaja czast'*, pod red. I.W. Guszczina, Grodno 2011, s. 348.

¹⁰ J.N. Donrochotowa, T.W. Iwankina, M.J. Ławnikowa i inni, *Prawo socyjalnoho obiespieczenija: uczebnik*, pod red. M.W. Filipowej, Moskwa 2006, s. 168.

¹¹ A.D. Zajkin, *Prawootnoszenija po piensionnomu obiespieczeniju*, Moskwa 1974, s. 110–111.

zewnątrznymi wobec stosunku prawa, powstają jako środki zaspokojenia tej czy innej potrzeby społecznej tylko jako skutek pewnych działań podmiotów¹².

Charakteryzując przedmioty stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego, naukowcy rozgraniczają przedmioty podstawowego (dotyczącego zabezpieczenia społecznego) i procesowego stosunku prawnego¹³. Stosunek prawny zabezpieczenia społecznego w pracach naukowych nazywany jest materialnym, ponieważ jest to stosunek prawny dotyczący zabezpieczenia materialnego obywateli, którzy ulegli wpływowi ryzyka socjalnego. Właśnie dzięki niemu następuje realizacja prawa osoby do otrzymania jakiegokolwiek z rodzajów zabezpieczenia społecznego¹⁴.

Stosunek prawny procesowy natomiast polega na zastosowaniu prawa i jest uważany w gałęziowej teorii prawa za pomocniczy. Jego głównym przeznaczeniem jest wsparcie powstania i tworzenia warunków realizacji stosunku prawnego materialnego. Przedmiot stosunku prawnego procesowego nie wywołuje polemiki. Jest nim prawnie ważna decyzja właściwego organu o ustaleniu odpowiednich faktów prawnych¹⁵, będących koniecznymi podstawami prawnymi tworzenia prawa do dóbr materialnych zabezpieczenia społecznego; pożyteczne działanie, pozwalające na zaspokojenie potrzeb obywateli w postaci świadczeń pieniężnych i usług¹⁶.

Spróbujemy przeanalizować proponowane w literaturze naukowej pojęcia przedmiotu stosunku prawnego. Niektórzy naukowcy, proponując definicję, wykorzystują termin «dobra społeczne», na przykład: rodzaj zabezpieczenia społecznego, z powodu którego zostało ustalone powiązanie prawne podmiotów¹⁷. Dobra społeczne jako przedmiot relacji zabezpieczenia społecznego to pojęcie kompleksowe, łączące dobra zarówno materialne, jak i niematerialne¹⁸.

Termin «dobra» jest terminem ogólnym, ponieważ nie wskazuje na naturę prawną i obejmuje «wszystkie dobra, wygody, dobra przyrody itd.; to wszystko, czego potrzebuje człowiek w życiu»¹⁹. Uważamy, że wykorzystanie terminu «dobra społeczne» dla określenia przedmiotu gałęziowego nie jest całkiem poprawne, ponieważ termin ten jest zwykle stosowany do ogólnego teoretycznego określenia

¹² J.N. Donrochotowa, T.W. Iwankina, M.J. Ławnikowa i inni, *Prawo socjalnego obiespieczeni-ja: uczebnik*, pod red. M.W. Filipowej, Moskwa 2006, s. 168.

¹³ J.N. Donrochotowa, T.W. Iwankina, M.J. Ławnikowa i inni, *Prawo socjalnego obiespieczeni-ja: uczebnik*, pod red. M.W. Filipowej, Moskwa 2006, s. 168; P.D. Pyłypenko, W.J. Burak, S.M. Synczuk i inni, *Prawo socialnoho zabezpezcennia: pidr. [dla stud. juryd. spec. wyszcz. nawcz. zakl.]*, pod red. P.D. Pyłypenki, 3 wyd., Kijew 2010, s. 129.

¹⁴ P.D. Pyłypenko, W.J. Burak, S.M. Synczuk i inni, *Prawo socialnoho zabezpezcennia: pidr. [dla stud. juryd. spec. wyszcz. nawcz. zakl.]*, pod red. P.D. Pyłypenki, 3 wyd., Kijew 2010, s. 129.

¹⁵ *Ibidem*, s. 154.

¹⁶ R.I. Iwanowa, *Prawootnoszenija po socyalnomu obiespieczeniju w SSSR [monografija]*, Izdatielstwo Moskowskogo uniwersitieta, 1986, s. 129.

¹⁷ M.O. Bujanowa, K.N. Gusow, *Prawo socjalnego obiespieczenija Rosiji: uczebnik*, pod red. K.N. Gusowa, 4 wyd., Moskwa 2008, s. 135.

¹⁸ M.W. Łusznikowa, A.M. Łusznikow, *Kurs prawa socjalnego obiespieczenija: uczebnoje posobije*, ZAO Justicyinform, Moskwa 2008, s. 498.

¹⁹ *Wehykjy tłumacznyj słownyk suczasnoji ukrajins'koji mowy*, główny red.: W.T. Buseł, Kijew 2007, s. 86.

przedmiotu stosunku prawnego, niezależnie od rodzaju i charakteru stosunku prawnego²⁰. Nazwa przedmiotu stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego miałaby więc odzwierciedlać specyfikę gałęziową.

Przedmiotem dyskusji naukowych w literaturze tej dyscypliny są również pytania o charakter materialny i niematerialny przedmiotu stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego. Zwracamy uwagę na to, że w ogólnej teorii prawa zabezpieczenia społecznego właśnie przedmiot był podstawowym argumentem na rzecz uzasadnienia materialnego charakteru stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego. Wreszcie w wielu podręcznikach podstawowe stosunki prawne, z którymi łączy się realizacja prawa osoby do zabezpieczenia społecznego, określane są terminem «stosunek prawny materialny»²¹.

Maryna Łusznikowa i Andrij Łusznikow zaznaczają, że przedmiotami stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego są materialne i niematerialne dobra społeczne. Pierwsze, zdaniem uczonych, powołane są do tego, by odnowić majątkową (materialną) sferę funkcjonowania człowieka (na przykład, kompensacja utraconych zarobków). Natomiast drugie – niematerialne, mają tylko charakter osobisty; nie mają oceny pieniężnej i służą zabezpieczeniu realizacji adaptacyjnej (rehabilitacyjno-integracyjnej) funkcji prawa zabezpieczenia społecznego, odnowieniu statusu społecznego człowieka²². Przejawem dóbr niematerialnych są stworzone warunki do integracji społecznej człowieka oraz pokonanie jego wyobcowania społecznego (usługi doradztwa społecznego ukierunkowane na adaptację w społeczeństwie, ulgi społeczne). W innym aspekcie stosunek prawny zabezpieczenia społecznego nakierowany jest na ochronę praw godności człowieka²³.

Odmienne zdanie ma na ten temat Wołodimir Szajchatdinow, który stwierdza, że w stosunku prawnym niematerialnym stwarzane są warunki do swobodnej realizacji prawa człowieka do życia, do ochrony zdrowia i godności, jednak przedmiotem tych stosunków prawnych, mimo wszystko, są dobra materialne²⁴.

W badaniach naukowych nad prawem zabezpieczenia społecznego (zarówno okresu radzieckiego, jak i współczesnego) przedmiot materialnego stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego wyznaczany jest drogą wyliczenia rodzajów zabez-

²⁰ P.M. Rabinowicz, *Osnovy zahalnoji teoriji prawa ta derżawy*, 5 wyd. ze zmianami, Charkiw 2005, s. 72.

²¹ N.B. Bołotina, *Prawo socjalnoho zachystu Ukrainy: nawcz. posib.*, 2 wyd., Znannia, Kijew 2008, s. 162; W.O. Honczarow, S.M. Pryłypko, Ł.P. Szumna, O.M. Jaroszenko, *Prawowe rehuluwan- nia socialnoho obsłuhowuwannia naselennia w Szczasnych umowach: problemy teoriji ta praktyky: monohrafija*, pod red. O.M. Jaroszenka, Charkiw 2012, s. 176; M.Ł. Zacharow, [w:] M.Ł. Zacharow, E.G. Tuczkowa, *Prawo socjalnoho obiespieczenija Rosiji: uczebnik*, Moskwa 2001, s. 136; W.J. Burak, [w:] W.J. Burak, S.M. Synczuk, *Prawo socialnoho zabezpeczennia Ukrainy: nawcz. posibn.*, 2 wyd., Znannia, Kijew 2006, s. 55.

²² M.W. Łusznikowa, A.M. Łusznikow, *Kurs prawa socjalnoho obiespieczenija: uczeбноje posobije*, ZAO Justicyinform, Moskwa 2008, s. 500.

²³ *Ibidem*, s. 501.

²⁴ *Prawo socjalnoho obiespieczenija: uczebnik dla bakalawrow*, pod red. W.Sz. Szajchatdinowa, Izdatielstwo Jurajt, Moskwa 2012, s. 153.

pieczenia społecznego, z powodu których on powstaje: emerytury, pomoc społeczna, ulgi społeczne i obsługa socjalna. W swoim czasie określenie takie zaproponowała Rozalija Iwanowa: zabezpieczenie społeczne to świadczenia pieniężne i usługi, które są jego rodzajami i w takim ujęciu są przedmiotami stosunku prawnego²⁵.

Właśnie taki sposób definiowania wybrali również inni uczeni, określając przedmioty stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego. Podajemy kilka przykładów takiego definiowania. Przedmiot materialnego stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego to określone dobro materialne, z którego powodu on powstaje, czyli określony rodzaj zabezpieczenia społecznego (emerytura, pomoc społeczna, pomoc medyczna) (J. Maczulskaja)²⁶. Ponieważ w stosunku prawnym zabezpieczenia społecznego realizowane jest samo prawo do danego rodzaju zabezpieczenia, do którego urzeczywistnienia powstają te stosunki prawne, więc ich przedmiotem jest zabezpieczenie realizacji danego prawa, czyli przyznanie i uzyskanie emerytury, pomocy, kompensacji i usług społecznych (Kantemyr Gusow)²⁷. Stosunek prawny materialny powstaje z powodu określonego dobra materialnego, którym może być emerytura, pomoc, kompensacja, subsydium, pomoc medyczna, kuracja itd.²⁸. Argumenty badaczy wydają się logiczne, zwłaszcza, że każdy z przedmiotów ma swoje właściwości, dzięki którym można je odróżnić od innych analogicznych świadczeń i usług.

W literaturze naukowej podejmowane były próby uzasadnienia rodzajowych przedmiotów materialnego stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego. Rozalija Iwanowa zaproponowała definicję świadczeń alimentacyjnych i usług społecznie alimentacyjnych²⁹. Nie przytaczając dosłownych definicji, chcemy tylko podkreślić, że zawierają one jednakowe i odmienne cechy prawne, charakteryzujące każdy z przedmiotów stosunku prawnego. Wspólnymi cechami dla pojęć świadczeń społecznie alimentacyjnych i usług społecznie alimentacyjnych są: ich charakter społecznie alimentacyjny; społeczne zobowiązanie państwa i ustawodawczy tryb regulacji. Za charakterystyczne uznano cechy: cel, formę zabezpieczenia i związek z działalnością zawodową. Jednak w następnych częściach monografii badaczka nie wykorzystuje zaproponowanych terminów, a korzysta z pojęć ustawodawczych: emerytura, pomoc, usługa.

Naszym zdaniem, zaproponowana koncepcja rodzajowego przedmiotu stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego jest słuszna. Spróbujemy więc zaprezentować własne rozumowania.

²⁵ R.I. Iwanowa, *Prawootnoszenija po socyjalnomu obiespieczeniju w SSSR [monografija]*, Izdatielstwo Moskowskiego uniwersiteta, 1986, s. 127.

²⁶ J.J. Maczulskaja, *Prawo socyjalnego obiespieczenija: uczebnik*, Moskwa 2010, s. 152.

²⁷ M.O. Bujanowa, K.N. Gusow, *Prawo socyjalnego obiespieczenija Rosiji: uczebnik*, pod red. K.N. Gusowa, 4 wyd., Moskwa 2008, s. 136.

²⁸ B.I. Staszkiw, *Teorija prawa socialnoho zabezpeczennia: Nawcz. posib.*, Znannia, Kijew 2005, s. 405, 271.

²⁹ R.I. Iwanowa, *Prawootnoszenija po socyjalnomu obiespieczeniju w SSSR [monografija]*, Izdatielstwo Moskowskiego uniwersiteta, 1986, s. 129–130.

Po przeprowadzeniu systematyzacji poglądów naukowych i analizy ustawodawstwa, twierdzimy, że wszystkim rodzajom zabezpieczenia społecznego właściwe są wspólne cechy gałęziowe, określające ich naturę prawną. Do oznaczenia zintegrowanego przedmiotu stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego proponujemy stosować termin «udzielenie zabezpieczenia społecznego».

Ukraińskojęzyczny termin oznaczający udzielenie (po ukraińsku «nadання») związany jest z treścią leksykalną czasownika «udzielić» («nadaty»)³⁰. Udzielić to dać (przekazać jednej osobie od drugiej; oddać do czyjejś dyspozycji; płacić, wypłacać) w dostatecznej ilości, zaspokoić czymś³¹. Przydawka użyta w terminie «zabezpieczenie społeczne» wskazuje na naturę prawną uzyskiwanego przez osobę dobra – wskutek realizacji odpowiedniego prawa.

Właściwości rodzajowych, ogólnych, któreświadczą o gałęziowej naturze prawnej udzielenia zabezpieczenia społecznego jest kilka. Po pierwsze, jest to obiektywne uwarunkowanie udzielenia zabezpieczenia społecznego osobie fizycznej ryzykiem socjalnym. Teoretyczne uzasadnienie ryzyka socjalnego jako podstawy prawnej zabezpieczenia obywateli niejednokrotnie było omawiane przez badaczy przedstawicieli nauki zabezpieczenia społecznego w Ukrainie i Federacji Rosyjskiej (zob. prace Ałły Błahodyr, Nineli Bołotnej, Kantemyra Gusowa, Iwana Guszczina, Mychajła Zacharowa, Ołeny Maczulskiej, Pyłypa Pyłypenki, Sergija Pryłypki, Wołodymyra Strepki, Elwiry Tuczkowej, Ołeha Jaroszenki, Maryny Fedorowej).

Ryzyko socjalne to społecznie ważna okoliczność o charakterze obiektywnym, wskutek której obywatele (członkowie ich rodzin) nie są w stanie utrzymać się samodzielnie, dlatego więc potrzebują pomocy materialnej³². W większości przypadków w literaturze fachowej ryzyko socjalne jest definiowane jako okoliczność, której skutki nie mogą być usunięte przez osobę, samodzielnie lub przy pomocy członków jej rodziny, wskutek zewnętrznych czynników obiektywnych, a nie jakichkolwiek czynników subiektywnych. Okoliczności te ograniczają lub zakłócają funkcjonowanie człowieka i determinują brak jego zabezpieczenia społecznego i materialnego.

Po drugie, podstawowym celem jakiegokolwiek rodzaju udzielenia zabezpieczenia społecznego jest kompensacja. Za kompensację uważane są: odszkodowanie, wyrównanie, wynagrodzenie za coś oraz suma, uiszczana jako odszkodowanie, wynagrodzenie; pokrycie kosztów, strat; wyrównanie zakłóconych funkcji organizmu, wymiana uszkodzonych albo uśmierconych komórek itp.

Udzielenie zabezpieczenia społecznego – jako źródło, środek bezpośredniego zaspokojenia potrzeb podmiotu prawa do zabezpieczenia społecznego – ma

³⁰ Ве́лыкій тлумачный сло́вник сучасної української мови, глówny red.: W.T. Busel, Kijew 2007, s. 709.

³¹ *Ibidem*, s. 709.

³² S.M. Syneczuk, *Teorija socialnoho ryzyku za prawom socialnoho zabezpečennia*, «Prawo Ukrainy», 2003, nr 3, s. 55–59.

zrekompensować, minimalizować skutki ryzyka – zaspokoić potrzeby społeczne osób fizycznych, które społeczeństwo na pewnym etapie swojego rozwoju uznaje za możliwe do zabezpieczenia i bierze na siebie w stosunku do nich zobowiązania.

Uważamy, że gałęziowe pojmowanie pojęcia potrzeb społecznych osoby można odzwierciedlić w definicji. Potrzeby społeczne to określone obiektywnym rozwojem społeczeństwa i wewnątrzpaństwową regulacją ustawodawczą, determinowane ryzykiem socjalnym oraz wymagające zaspokojenia poprzez środki społecznie zabezpieczanej natury, warunki, niezbędne do prawidłowego funkcjonowania człowieka. Potrzeba społeczna osoby odnosząca się do udzielenia pewnego rodzaju zabezpieczenia społecznego określana jest poprzez rodzaj i treść skutku społecznego, spowodowanego ryzykiem socjalnym: ograniczenie i zakłócenie prawidłowego funkcjonowania człowieka warunkują brak jego zabezpieczenia społecznego i (lub) materialnego.

Zgodnie z ustawodawstwem Ukrainy skutkami społecznymi są: utrata zarobków, utrata dochodu; ograniczenie prawidłowego funkcjonowania człowieka drogą utraty zdrowia lub zdolności do pracy; utrata rodziców, żywiciela; bezrobocie, częściowe bezrobocie; brak miejsca zamieszkania; utrata statusu społecznego; potrzeba kosztów dodatkowych, związanych z wydarzeniami społecznymi w życiu rodziny; niezamożność itd.

Po trzecie, dla ukraińskiego systemu zabezpieczenia społecznego charakterystyczne jest określenie występujące najczęściej w ustawodawstwie podmiotu prawa do udzielenia zabezpieczenia społecznego, warunków i trybu jego udzielenia.

Artykuł 92 (p. 6) Konstytucji Ukrainy³³ przewiduje, że podstawy zabezpieczenia społecznego ludności, formy i rodzaje zaopatrzenia emerytalnego określone są wyłącznie przez prawo Ukrainy. Przyznanie zabezpieczenia społecznego w ramach ogólnopaństwowych programów zabezpieczenia społecznego ludności jest więc przedmiotem tylko regulacji ustawodawczej, co wzmacnia gwarantowane przez państwo prawo do zabezpieczenia społecznego obywateli, deklarowane w art. 46 Konstytucji Ukrainy.

Każdy rodzaj przyznania zabezpieczenia społecznego może być przedmiotem regulacji municypalnej, porozumienia grupowego lub indywidualnego między stronami umowy o pracę. Odnotowane rodzaje regulacji prawnej pełnią funkcję pomocniczą w sferze zabezpieczenia społecznego osób fizycznych: prawo do udzielenia zabezpieczenia społecznego kosztem środków wspólnot samorządowych mieszkańców jednostki terytorialnej, organizacji charytatywnych lub pracodawcy zwykle ma charakter dodatkowy i udziela się je osobom będącym podmiotami prawa do zabezpieczenia społecznego w ramach programu państwowego, nie zawieszając ich w prawach do wszystkich przewidzianych ustawodawstwem rodzajów świadczeń społecznych. Na przykład, subsydium municypalne na usługi mieszkaniowo-komunalne przyznawane jest wyłącznie tym osobom, które nabyły i

³³ *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 1996, nr 30, s. 141.

realizowały prawo do państwowego subsydium społecznego, jednak potrzebują podwyższonego zabezpieczenia państwowego (na przykład rodziny, w których są inwalidzi narządu wzroku I lub II grupy, dzieci sieroty itd.)³⁴.

Czwartą cechą określającą naturę prawną udzielenia zabezpieczenia społecznego jest to, że podstawowym zobowiązanym podmiotem ich wyznaczenia i świadczeń jest państwo.

W warunkach stosunków rynkowych i zmian w ideologii społecznej społecznie zobowiązane w zakresie zabezpieczenia społecznego zgodnie z prawem albo według własnej inicjatywy mogą być także inne podmioty (podmioty społeczeństwa obywatelskiego). Systemowa analiza ustaw «O komercyjnym systemie emerytalnym»³⁵, «O charytatywności i działalności charytatywnej»³⁶, «O usługach społecznych»³⁷, potwierdza, że zabezpieczenie dobrobytu materialnego osób fizycznych przez podmioty niepaństwowe może być przeprowadzane w okolicznościach, które w literaturze fachowej nazywano «ryzykiem społecznym». Jednocześnie zabezpieczenie społeczne poza ramami programów państwowych jest nieobowiązkowe, dodatkowe i przyznaje ulgowe lub zwiększony poziom świadczeń społecznych, ale nie zastępuje państwowego systemu świadczeń.

Sformułowały w taki sposób ogólne cechy właściwe, naszym zdaniem, jednemu zintegrowanemu przedmiotowi stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego, spróbujemy podzielić go na rodzaje. Są to: emerytura, świadczenia socjalne, subsydia społeczne, dodatki socjalne, dodatki emerytalne, produkty społeczne, usługi społeczne, ulgi społeczne. Każdy z nich, oprócz ogólnych cech gałęziowych, ma też odmienności rodzajowe, charakteryzujące ich swoistość prawną.

Warto zauważyć, że prawo ukraińskie cechuje chaotyczność i nieuzasadnione stosowanie terminów określających rodzaje udzielania zabezpieczenia społecznego, a więc w niniejszym artykule postaramy się systematyzować je w oparciu o własne kryteria.

Pierwszą w proponowanej klasyfikacji jest emerytura. W obecnym ustawodawstwie napotkać można różne terminy na określenie świadczeń dla osób, które zostały zakwalifikowane do emerytury: emerytura, renta dożywotna, jednorazowe świadczenia emerytalne³⁸, annuita, renta na określony termin³⁹. Jednak żadna z ustalonych przez prawo definicji nie określa treści odnotowanych pojęć. Terminu

³⁴ Decyzja komitetu wykonawczego Rady Miejskiej Lwowa z dnia 1 marca 2002 r. nr 80 «O środkach co do zabezpieczenia społecznego odrębnych kategorii obywateli».

³⁵ *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 2003, nr 47, s. 372.

³⁶ *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 1997, nr 46, s. 292.

³⁷ *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 2003, nr 45, s. 358.

³⁸ «O obowiązkowym państwowym ubezpieczeniu emerytalnym»: ustawa Ukrainy z dnia 9 lipca 2003 r., nr 1058-IV, Werchowna Rada Ukrainy, *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 2003, nr 49–51, s. 376.

³⁹ Ustawa Ukrainy z dnia 9 lipca 2003 r. «O pozapaństwowym ubezpieczeniu emerytalnym», nr 1057-VI, Werchowna Rada Ukrainy, *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 2003, nr 47–48, s. 376.

«emerytura» używa się nie tylko w podstawowym prawie emerytalnym, ale także w aktach normatywnych, regulujących stosunki zabezpieczenia emerytalnego pewnych kategorii pracowników czy przewidujących emerytury spowodowane wydarzeniami o charakterze wewnątrzpaństwowym (zob. na przykład art. 37 ustawy «O służbie cywilnej»⁴⁰, art 49–50 ustawy «O statusie i ochronie społecznej osób dotkniętych katastrofą w Czarnobylu»⁴¹). Spotykamy konstrukcje ustawodawcze «emerytura urzędników państwowych», «emerytura pracowników naukowych», «emerytura państwowa» itd.

Naszym zdaniem, determinującymi cechami rodzajowymi emerytury jako jednego z rodzajów zabezpieczenia społecznego jest związenie świadczenia wyłącznie z powstaniem u osoby prawa do stałego lub długotrwałego zabezpieczenia środkami społecznymi, związanego z okolicznościami o charakterze obiektywnym – nieodwracalną lub długoterminową niepełnosprawnością, starością, utratą życia, inwalidztwem (ten zresztą element wyróżnia emeryturę w ustawodawstwach wielu państw świata).

Oczywiście, na pierwszy rzut oka pojawiają się kontrargumenty: wymienione rodzaje niepełnosprawności powodują też powstanie prawa do długoterminowego zabezpieczenia pomocą. Jednak takie zabezpieczenie materialne z reguły udzielane jest w przypadku braku możliwości otrzymania emerytury (por. ustawa «O państwowej pomocy społecznej dla osób, które nie kwalifikują się do emerytury, a także osób niepełnosprawnych»⁴²) lub jako dodatkowy rodzaj świadczeń społecznych (art. 6 ustawy «O obowiązkowym państwowym ubezpieczeniu emerytalnym»).

Po drugie, współczesne ustawodawstwo emerytalne, określwszy odpowiednie dla gospodarki rynkowej warunki przyznania emerytury, zmieniło jej charakter, tak, iż jest ona ubezpieczeniowym świadczeniem społecznym. Niezmienną cechą emerytury pozostał jej związek z wpłacaniem przez osobę składki na przyszłe zabezpieczenie emerytalne. Obecnie obowiązujące ustawodawstwo o emeryturze ustaliło bezpośrednią zależność uzyskania prawa do emerytury z okresem opłacania składek na ubezpieczenie emerytalne (automatyczne zarejestrowanie osoby podlegającej płatności składek do Funduszu Emerytalnego i Oszczędnościowego; możliwość dokonania jednorazowej dopłaty, na podstawie kontraktu emerytalnego, kwoty składek ubezpieczeniowych za jakikolwiek okres życia przed złożeniem wniosku o emeryturę; uwarunkowanie emerytury w trzech poziomach systemu emerytalnego kwotami ubezpieczeniowymi, wpłaconymi przez osobę). Wskutek tego osoba zobowiązana jest przez ustawę do członkostwa w publicznych lub prywatnych programach zabezpieczenia emerytalnego albo uzyskuje zezwolenie na nie.

⁴⁰ Ustawa Ukrainy z dnia 16 grudnia 1993 r. «O służbie cywilnej», nr 3723, Werchowna Rada Ukrainy, *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 1993, nr 52, s. 490.

⁴¹ Ustawa Ukrainy z 19 grudnia 1992 r. «O statusie i ochronie społecznej obywateli dotkniętych katastrofą w Czarnobylu», nr 2001-XII, Werchowna Rada Ukrainy, *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 1992, nr 13, s. 178.

⁴² *Widomosti Werchownoji Rady*, 2004, nr 33–34, s. 404.

Drugi typ świadczeń społecznych to pomoc społeczna⁴³. Cechą wspólną dla wszystkich typów pomocy społecznej, pozwalającą je uogólnić i odróżnić od innych rodzajów zabezpieczenia społecznego, jest ich celowe ukierunkowanie – pomoc społeczna ma być wsparciem materialnym dla osoby w sytuacji, gdy ona sama z powodów ważnych nie jest w stanie uzyskać odpowiednich do indywidualnych (lub rodzinnych) potrzeb dochodów z pracy na poziomie społecznie ustalonych norm lub gdy łączny dochód rodziny jest obiektywnie niedostateczny do zaspokojenia potrzeb społecznych człowieka. Jednocześnie taki cel jest generalizującym kryterium dla świadczeń pomocy społecznej, z których każdy ma konkretne zindywidualizowane zadanie.

Odrębności każdego z rodzajów świadczeń pomocy społecznej pozwalają pogrupować je w następujące kategorie: 1) odszkodowanie społeczne (rekompensata pieniężna obiektywnie albo ewentualnie obiektywnie straconego, zmniejszonego lub nieuzyskanego wskutek wystąpienia ryzyka społecznego dochodu z pracy dla osoby fizycznej); 2) wsparcie społeczne (określone przez prawo w stałej kwocie, w stosunku do minimalnych kosztów utrzymania, pieniężne zobowiązanie państwa do finansowego wsparcia osoby kosztem środków budżetowych); 3) dotacje społeczne (wyplacane w wysokości różnicy między społecznie określoną minimalną normą społeczną niezbędną dla funkcjonowania człowieka a całkowitym dochodem osoby), 4) odszkodowanie społeczne (pokrycie wydatków osobistych na nabycie społecznie niezbędnych towarów lub usług – tj. niepieniężnych form zabezpieczenia społecznego – które zgodnie z prawem osoba może dostać ze środków społecznych).

Za osobny rodzaj udzielenia zabezpieczenia społecznego uważamy subsydyum społeczne. Głównym kryterium, określającym specyfikę prawną subsydyum społecznego, jest przeznaczenie docelowe: na opłaty za mieszkanie, utrzymywanie mieszkania, usługi komunalne, kupno gazu skroplonego, stałego i płynnego paliwa do pieców⁴⁴. Drugą cechą jest bezgotówkowa forma subsydyum społecznego, która jest uzasadniona i wynika z dwóch czynników: po pierwsze ze społecznego zobowiązania państwa do wspierania tych rodzin, które z uwagi na ich dochody nie mogą uiścić należnych opłat za usługi komunalne; po drugie z możliwości ustanowienia przemyślanej procedury społecznego monitorowania legalności wydawania subsydyum społecznego przez rodzinę.

Właściwe dla ustawodawstwa ukraińskiego są świadczenia dodatkowe do podstawowych rodzajów świadczeń społecznych (emerytur lub pomocy społecznej). Nazwiemy je emerytalnymi i pomocniczymi dodatkami. Dodatki do emerytu-

⁴³ System pomocy społecznej w Ukrainie jest skomplikowany. Każdy rodzaj pomocy ma swoją bazę prawną, podstawy prawne i warunki świadczenia, zobowiązane podmioty i źródła finansowania.

⁴⁴ Przepisy dotyczące udostępniania i świadczenia subsydyum dla zwrotu wydatków za opłaty komunalne, zakup gazu skroplonego, stałych i płynnych paliw domowych. Uchwała Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 21 października 1995 r., nr 848, w redakcji z 22 września 1997 r., nr 1050.

ry⁴⁵ udzielane są określonej w ustawie grupie osób przy uwzględnieniu priorytetów społecznych, które na pewnym etapie swojego rozwoju ustala każde państwo, biorąc pod uwagę własne interesy i zdolności do finansowania deklarowanych programów społecznych. Wszystkich dodatki do emerytury udzielane są z budżetu państwa.

Analiza systemowa ustawodawstwa ukraińskiego pozwala wyodrębnić cztery grupy dodatków do emerytury: 1) profesjonalne (będące sposobem kompensacji ograniczeń, powstających w trakcie wykonywania pracy, albo czynnikiem motywującym do działalności społecznie pożytecznej)⁴⁶; 2) zasłużone (udzielane osobie godnej szacunku, ze względu na wysoką ocenę przez państwo jej działań społecznie pożytecznych, za zasługi w działalności państwowej, społecznej czy gospodarczej, osiągnięcia w dziedzinie nauki, edukacji itp.)⁴⁷; 3) rekompensacyjne (będące podwyższonym odszkodowaniem za skutki publicznego ryzyka społecznego – klęski żywiołowej, wydarzeń wojennych, katastrofy ekologicznej itp.)⁴⁸; 4) na utrzymanie (dla niezdolnych do pracy członków rodziny emeryta)⁴⁹.

Dodatki pomocnicze są środkami wyrównania zabezpieczenia materialnego osób potrzebujących, które (w przypadkach przewidzianych prawem rodzinnym) mają obowiązek do utrzymywania niezdolnych do pracy członków rodziny. Innym przykładem dodatkowych wydatków osoby może być obiektywnie uwarunkowana potrzeba płacenia za trwałą opiekę medyczną lub za opiekę osoby obcej.

Produkt społeczny jako formą udzielenia zabezpieczenia społecznego polegającym na osobie, która znalazła się w trudnej sytuacji życiowej, wsparcia w naturze w postaci niezbędnych środków materialnych. Produktem społecznym jest każde mienie przeznaczone dla niezbędnego zabezpieczenia życia osoby, np. określone towary przemysłowe (protezy, obuwie ortopedyczne, aparaty słuchowe, sprzęt rehabilitacyjny, medyczny sprzęt do przemieszczania się).

Niekiedy potrzeby jednostki dotyczą zachowania i odnowienia relacji społecznych osoby, rehabilitacji medycznej, społecznej i zawodowej. Działalność, w

⁴⁵ W ustawodawstwie ukraińskim wymienione świadczenia określa się terminem «emerytura» i udziela się dodatkowo osobom, którym przyznano specjalny status prawny i które zrealizowały prawo do emerytury w solidarnym państwowym systemie emerytalnym.

⁴⁶ Podstawą prawną świadczenia zawodowych dodatków do emerytury są ustawy Ukrainy, regulujące odrębności związane z wykonywaniem określonych zawodów (na przykład Ustawa Ukrainy «O służbie cywilnej»).

⁴⁷ Podstawą prawną świadczeń dodatków zasłużonym jest ustawa Ukrainy «O emeryturze za szczególne zasługi dla Ukrainy», art. 16 Ustawy Ukrainy «O statusie weteranów wojny, gwarantujących ich ochrony społecznej», art. 9 Ustawy Ukrainy «O podstawowych zasadach ochrony społecznej weteranów pracy i innych obywateli w starszym wieku w Ukrainie».

⁴⁸ Przykładami dodatków do emerytury o charakterze rekompensacyjnym są następujące świadczenia: emerytura dodatkowa za uszkodzenie zdrowia osób sklasyfikowanych w kategorii 1, 2, 3, 4, dotkniętych katastrofą w Czarnobylu, której udziela się po powstaniu prawa do emerytury państwowej, oraz dodatek do emerytury dla osób mieszkających w miejscowościach górskich (część 2, art. 6 Ustawy Ukrainy «O statusie miejscowości górskich w Ukrainie»).

⁴⁹ Dodatki dla emerytów niepracujących, którzy utrzymują niezdolnych do pracy członków rodziny – podmiotów prawa do emerytury w przypadku utraty żywiciela (zob. Ustawę Ukrainy «O zabezpieczeniu emerytalnym osób zwolnionych ze służby wojskowej»).

której wyniku te potrzeby są realizowane, nazywa się usługami społecznymi (usługi medyczne, rehabilitacyjne, związane z zatrudnieniem itd.). Celem usług społecznych jako odrębnego rodzaju udzielenia zabezpieczenia społecznego jest adaptacja i rehabilitacja społeczna osoby dotkniętej trudnymi okolicznościami żywymi, ustalonymi w ustawie «O usługach społecznych»⁵⁰. Mogą one być jednorazowe (np. zatrudnienie osoby bezrobotnej) lub świadczone kompleksowo przez specjalne służby społeczne (utrzymanie społeczne w internatach, wsparcie społeczne dla dzieci sierot itp.).

Nieco specyficznym, a jednak, naszym zdaniem, samodzielnym przedmiotem stosunku zabezpieczenia społecznego są ulgi społeczne. W dzisiejszych warunkach bowiem państwo nie zawsze w sposób adekwatny rekompensuje utracony przez osobę poziom zabezpieczenia materialnego za pomocą podstawowych rodzajów udzielenia zabezpieczenia społecznego. Istotnymi cechami ulg społecznych jako odrębnego rodzaju zabezpieczenia społecznego są cel i forma świadczeń, brak osobnych procedur realizacji prawa do nich oraz brak zobowiązanego kompetentnego organu o specjalnej podmiotowości prawnej, a także subsydiarny charakter.

Ulg społeczne udzielane są w celu zmniejszenia zakresu obowiązkowych wydatków materialnych rodziny, łączących się z życiem codziennym, oraz dla wspierania społecznego osób fizycznych, które ze względu na ich wyjątkowy status prawny potrzebują wsparcia społeczeństwa w realizacji konstytucyjnych praw do nauki, do pracy, na mieszkanie itd. Przy pomocy ulg prawodawca wyodrębni według pewnych cech status prawny w sferze pewnego rodzaju stosunków społecznych określonych kategorii osób fizycznych. W odniesieniu do pewnych kategorii obywateli ustalono reguły, ułatwiające wstąpienie na uczelnię, gwarantujące darmowy przejazd transportem publicznym, zmniejszające wysokość opłat za usługi mieszkaniowo-komunalnych itp. Reguły te wprowadzane przeważnie ustawami, określającymi szczegóły specjalnego statusu prawnego pewnych kategorii obywateli. Wyodrębniamy dwa rodzaje możliwego zachowania się osoby w procesie realizacji prawa do ulg społecznych: 1) prawo pierwszeństwa albo prawo pomocnicze do uzyskania potrzebnego dla osoby dobra społecznego; 2) zwolnienie z obowiązku dokonania pewnego działania.

Podsumowując, należy stwierdzić, że za zintegrowany przedmiot stosunku prawnego zabezpieczenia społecznego uważamy udzielenie zabezpieczenia społecznego z własnymi, właściwymi dla całego systemu rodzajów zabezpieczenia społecznego cechami. Jest to ustalony w normach o randze ustawowej albo umową rodzaj zaspokojenia, uwarunkowanych ryzykiem społecznym, potrzeb społecznych obywateli, uzyskiwany w ramach państwowych i niepaństwowych programów zabezpieczenia społecznego.

Naukowo uzasadniona teoria udzielenia zabezpieczenia społecznego jako przedmiotu jednoimiennego [wyodrębnionego] stosunku prawnego i jego rodzajów

⁵⁰ *Widomosti Werchownoji Rady Ukrainy*, 2003, nr 45, s. 358.

pozwoli udoskonalić ukraińskie ustawodawstwo i będzie sprzyjać wypracowaniu lepszych konstrukcji prawnych możliwych do wykorzystania w akcie normatywnym, kodyfikującym gałąź prawną zabezpieczenia społecznego.

Summary

To the issue of the objects of social security legal relations

The author substantiates theoretically the notion, legal features and types of social security provision as an integrated object of the similar legal relations; the author argues the necessity of the Ukraine's legislation improvement by its adaptation to the theory of the legal relations' object.